

DANNELSE I FÆLLESSKABER OG DANNELSE AF FÆLLESSKABER¹

Preben Bertelsen

Artiklens ærinder er at vise, hvordan der kan udvikles en dannelsesmodel, der handler om dannelse i fællesskaber og dannelse af fællesskaber. Først undersøges, hvad der overhovedet skal forstås ved fællesskaber. Dernæst udvikles den integrerende dannelsesmodel med udgangspunkt i antropologisk psykologi. En central pointe ved den fremstillede dannelsesmodel er, at dannelse er flerdimensional med flere niveauer i hver af dimensionerne. Fuld og hel dannelse består ikke i at indtage en dannelse man formoder, er den 'højeste', 'mest reflekterede' etc. men at kunne bevæge sig i frie flow ind og ud af mange dannelsesformer afstemt med hver sin opgave- og værditype i samfundsmæssige fællesskaber. Endelig undersøges dannelsesmodellens kritiske potentialer over for den politiske lighedsdannelses-forståelse, vi finder i Rawls' liberalisme.

1. Indledning

Denne artikel handler om den side af voksenudvikling (men i det hele taget også livslang udvikling fra spæd til alderdom), som vedrører *dannelse*. Dannelse har at gøre med udvikling og udformningen af den måde, hvorpå vi tænker, føler og vil noget. Dannelse handler endvidere om den måde, hvorpå vi handler over for hinanden, oplever og forholder os til hinanden og til omverden. Der er aldrig tale om dannelse i 'løs vægt', men om dannelse af noget og i forhold til noget. Nærmere bestemt dannelse af vores *evne og vilje* til at være del af, deltage i og bidrage til *fællesskabet*.

En sådan dannelse foregår i fællesskab med andre mennesker og under påvirkning af dette fællesskab. Med dannelse bliver vi i stand til at deltage i og bidrage til det fællesskab, som vi dannes i; men det betyder jo også, at vi dermed dannes til at oprette, opretholde og udvikle dette fællesskab. Eller kort sagt: I og med dannelse finder sted i fællesskab, så finder der også en dannelse af fællesskabet sted. Der er tale om en dialektik her. Der er tale om det, som også nogle gange kaldes for en bootstrap-proces: Mennesker og

1 Tak til Jan Tønnesvang for gode råd og kommentarer.

deres tilværelse er en enhed, der løfter sig selv op ved støvlestropperne på en co-evolutionær måde.

Dannelse er ikke det samme som *uddannelse*, selv om enhver slags uddannelse også samtidig medfører dannelse. Uddannelse vedrører kvalifikation og kompetence. Kvalifikation er helheden af det, vi kan. Herunder hvad vi ved, hvad vi har færdigheder til, samt hvad vi tænker om, føler for og vil med det, vi kan og har færdigheder til. Kompetence er den måde, den ret og pligt samt den magt, hvormed vi konkret udfolder vore kvalifikationer. Med uddannelse bliver man i stand til at løse opgaver, indfri bestemte mål eller varetage et hverv af en eller anden slags, og i den forstand er uddannelse med dens kvalifikations- og kompetencedimension opgave- og jobspecifik. Dannelsessiden af ens kvalifikationer og kompetencer til en bestemt opgave eller et bestemt hverv har et videre sigte. Dannelse sigter mere alment og har altid også lille eller stor betydning for selve det fællesskab, som danner ramme og eksistensgrundlag for overhovedet at have hverv og mål. Dannelse har som et videre sigte oprettelsen, opretholdelsen og udviklingen af *fællesskabet* som sådan.

Ærindet med denne artikel er at fremstille en dannelsesmodel båret af en *antropologisk* påstand. En påstand om, at der er noget *almenmenneskeligt* at finde i *enhver* slags dannelse, der er realistisk afstemt med et givent fællesskab – hvor end dette fællesskab måtte befinde sig kulturhistorisk og geografisk. Ærindet er endvidere at fremstille en *psykologisk* dannelsesmodel. Psykologien kommer ind i billedet som den videnskab, der særligt beskæftiger sig med den grundlæggende evne og vilje, som mennesker må have hhv. udvikle og danne for at kunne være produktivt-konforme såvel som konstruktivt-kritiske med- og modspillere til fællesskabet.

Dannelse som integration af fire idealtypiske dannelsesprocesser

Idehistorien rummer et væld af bud på, hvad der skal forstås ved dannelse. Disse bud er hver for sig afstemt med samtidens tilværelsesformer og problemstillinger samt de herskende ideologiske, religiøse og vidensbaserede opfattelser af – eller antropologier om – hvad mennesket har evne til, samt hvad det vil og/bør ville med sin egen og fælles tilværelse. De mange bud på dannelse kan for overblikkets skyld ordnes i fire dannelsesformer, hver knyttet til sit syn på mennesket, dvs. hver med sin antropologi.

Den første dannelsesform kan kaldes *udfoldelse af en indre kerne*. Her er forestillingen den, at mennesker har en indre medfødt kerne – nærmest ligesom et plantefrø – der stort set vil udfolde sig af sig selv. Den enkelte vil udfolde sig desto mere i overensstemmelse med sine indre muligheder, jo bedre opvækstbetingelserne er afstemt med den indre kernes eller konstitutions krav. Omgivelserne skal derfor stort set ikke foretage sig andet end at gøde grunden. Med sin fulde udfoldelse kan den enkelte så træde i karakter; træde ind i og deltage som et dannet menneske i de sociale omgivelser. Denne dannelsesform baserer sig på en forestilling om dannelse som en proces, der

foregår *nedefra-og-op*: Nede fra den spæde kimform eller konstitution og op til den fulde udfoldelse. Endvidere er det en forestilling om, at dannelse foregår *indefra-og-ud*: med sin indre dannelses evner og vilje træder den enkelte ud og deltager i det menneskelige fællesskab.

Den anden dannelsesform kan kaldes *indpodning af en kerne*. Den tilgrundliggende antropologi er her en forestilling om, at menneskets konstitutive medfødte anlæg alene vedrører helt almene evner til at tænke, til at føle og til at ville noget. Generelle evner og viljer, der for så vidt kan danne konstitutivt grundlag for dannelse i hvilke som helst kulturelle og samfundsmæssige omgivelser, men som i sig selv ikke er tilstrækkelig til, at aktørerne kan deltage kvalificeret og dannet i nogen som helst specifikke omgivelser. Mennesker skal derfor have indpodet den læring og dannelse, der er specifikt afstemt med den faktiske omgivende kultur- og samfundsform. Kombinationen af medfødte og indpodet konstitutive anlæg kan så tilsammen udfolde sig til den fornødne dannelse, hvormed den enkelte kan begå sig i og deltage i det menneskelige fællesskab. Denne dannelsesform baserer sig på den samme forestilling som den første, nemlig dannelse som en udfoldelse *nedefra-og-op*. Men dannelsesformen adskiller sig fra den første derved, at der her lægges vægt på virkningen *udefra-og-ind*: En kultur- og samfundsspecifik indpodning af i al fald nogle af de konstitutive muligheder for at udvikle evne og vilje til at deltage i det menneskelige fællesskab.

Den tredje dannelsesform kan kaldes *tildannet kontrol*. Den baserer sig på den antropologiske forestilling om, at en indre konstitutiv kerne af evner og vilje skal udvikles til selvkontrollerende og *selvorganiserende* evner og vilje ved hjælp af indpodning af højere kultur- og samfundsspecifik tilpasset lærdom og dannelse. Her er forestillingen den, at dannelse er en proces, der foregår indpodende *udefra-og-ind* samt selvorganiserende *oppefra-og-ned*. Den fjerde dannelsesform kan kaldes *selvrealiserende kontrol*. Denne dannelsesantropologi baserer sig på en forestilling om privatmennesket. Enhver er og skal være sin egen lykkes og tilværelses smed. Tilværelsesprojektet – det man har for med sit eget liv – er og skal være et autonomt projekt organiseret alene ud fra egen evne, vilje og interessebetonede mål for, hvad man vil have ud af tilværelsen og bidrage med til fællesskabet. Kanonisk læring og dannelse, altså en *udefra-og-ind* kommende indpodning af kanoner og kodekser for selvkontrol, ses her principielt som et onde, der er tilfældigt udvalgt af tidens smagsdommere. I værste fald ødelæggende for selvrealisering og udviklingen af autonom udvikling af egne interesser og værdier. Denne fjerde dannelsesform opfatter dannelse som en proces karakteriseret ved at løbe *oppefra-og-ned* samt *indefra-og-ud*.

Figur 1 giver et overblik over de fire dannelsesformer. Ærindet med denne artikel er at påvise, at disse fire dannelsesformer (i hegeliansk forstand) kan *ophæves* til en samlet og overordnet dannelsesmodel. Med ophævelse menes, at ingen af de fire dannelsesformer skal negligeres. Hver for sig baserer de sig på gode spørgsmål og undren over menneskelig dannelse, men som

teoretiske svar trænger de til en afpudsning og en samlet gennemtænkning. De fire dannelsesformer skal derfor på hver deres måde bidrage til en mere overordnet og integrerende dannelsesmodel².

	Indefra-og-ud	Udefra-og-ind
Oppefra-og-ned	4. dannelsesform Selvrealiserende selvkontrol	3. dannelsesform Tildannet selvkontrol
Nedefra-og-op	1. dannelsesform Udfoldelse af indre kerne	2. dannelsesform Indpodning af kerne

Mulighed for en integrerende dannelsesmodel?

Figur 1. De fire idealtypiske forestillinger om dannelse – samt muligheden for en integrerende model.

Dannelse, men ikke i 'løs vægt'

Med en sådan model ses dannelse ikke som et individualistisk projekt, der selvoptaget og blindt for alt og alle pløjer sig vej gennem tilværelsen. Dannelse ses som afstemt med, deltagende i og bidragende til oprettelse, opretholdelse og udvikling af de sociale omgivelser. På den anden side er der med dannelse ikke tale om et projekt, der er overladt til sig selv og

- 2 Med *ophævelse* menes, at der ikke bare er tale om på *eklektisk* vis at sammenstykke modellen ved at konstatere, at der nok er noget om snakken i hver af de fire tilfælde. Derimod er der tale om på *integrerende* vis at få dem til at hænge sammen. Ved blot at tænke eklekticistisk havner vi i en slags *dualisme* ved at konstatere, at der nok både er indefrakommende og udefrakommende kræfter på spil i dannelsesprocessen – dualisme fordi der ikke gøres noget forsøg på at finde ud af, hvordan sådanne kræfter overhovedet kan *samvirke*. Med en integrerende bestræbelse gøres et forsøg på at udvikle en *monistisk* model, der siger, at de indefra-og-ud virkende kræfter på den ene side kun kan virke optimalt og selvrealiserende, *i og med* at de samtidig får indpodet dannelsesmateriale udefra-og-ind. På den anden side kan de udefra-og-ind kommende dannelseskræfter kun virke, *i og med* at der rent faktisk er et individ med egne evner og vilje, der opfanger og tilegner sig disse kræfter som *sine* tildannede evne og vilje til at deltage i og bidrage til fællesskabet.

Tilsvarende baserer ophævelsen sig på den integrerende forestilling, at de nedefra-og-op kommende dannelseskræfter i form af menneskets konstitutive mulighedsbetingelser for overhovedet at udvikle evne og vilje kun kan udvikles, *i og med* at de organiseres på et højere niveau til at være netop den art af kultur- og samfundsspecifik udviklet dannelse og ikke en anden. Omvendt kan de ovenfra-og-ned kommende organiserende dannelseskræfter kun virke, *i og med* at der rent faktisk eksisterer konstitutive elementer af medfødt og indpodet dannelsesgrundlag, som overhovedet lader sig organisere på denne eller hin måde (til uddybning, se Bertelsen 2000, kapitel 4). Se også figur 2.

sin egne evner og vilje til en sådan afstemning. Det er et projekt, der er dybt afhængig af tilværelsens mulighedsbetingelser, som de forefindes i omgivelserne, herunder adgangen til ressourcer (for mange mennesker på kloden noget så elementært som ly, rent vand og fornødne fødevarer), til økonomisk velstand, til politiske magtforhold, til oplysning, information, kritisk dialog etc.

Dannelse skal i nærværende sammenhæng defineres som på den ene side den personlige udformning af evne og vilje til at forme sin egen tilværelse samt at deltage i oprettelsen, opretholdelsen og udviklingen af det kulturhistorisk og samfundsmæssigt aktuelt foreliggende fællesskab; et fællesskab, der på den anden side dermed dannes til at udgøre mulighedsbetingelsen for en menneskelig tilværelse for andre og for én selv, lokalt og globalt.

Artiklens ærinder er at vise, hvordan vi kan udvikle en integrerende dannelsesmodel, der i særlig grad handler om *dannelse i fællesskaber* og *dannelse af fællesskaber*. Først skal vi se, hvad der overhovedet skal forstås ved fællesskaber. Dernæst skal vi udvikle den integrerende model, og endelig sætte dens kritiske potentialer på prøve i forhold til problemer ved en liberalistisk forståelse af dannelse i og af fællesskaber. Men først skal det handle om, hvad vi skal forstå ved fællesskaber.

2. Fællesskaber – ad modum Bauman og Tönnies

Bauman om fællesskab og samfund, tryghed og frihed

Bauman (2002) er en af de forfattere, der med vægt har beskæftiget sig med det menneskelige fællesskab. Som så mange andre tager Bauman udgangspunkt i Tönnies klassiske skelne mellem *fællesskab* og *samfund* (Tönnies 1964 (først publiceret 1887)). Tönnies sondring kan med min elaborerende udlægning fremstilles på følgende måde:

Menneskeligt fællesskab er baseret på en grundlæggende fornemmelse af samvær med og fælles tilhør til en familie, grupper, et nabolag, et geografisk område, dvs. det, som man også på engelsk forstår ved *community*, og som undersøges af *communitypsykologien*. Umiddelbart er der ikke noget erklæret formål med de menneskelige fællesskaber, vi lever og trives i. De hviler i sig selv, de er der bare som vore givne omgivelser, ligesom jorden, havet, planterne, og luften, vi indånder, bare er der.

Anderledes er det med *samfund*. Samfund kan bredt betragtet både være små som i mindre grupper af mennesker eller erhvervsvirksomheder, eller de kan være store som i stater eller overstatslige sammenslutninger. Samfund har formål. Det er sammenslutninger af mennesker, der arbejder sammen på en arbejdsdelende måde med det formål at realisere bestemte økonomiske, kulturelle og politiske mål. Denne arbejdsdelende samvirken er ikke nødvendigvis altid harmonisk eller hensigtsmæssigt udformet; ofte er den tværtimod uhensigtsmæssig, konfliktuerende, stridbar og med store

menneskelige, samfundsmæssige og naturmæssige omkostninger. Ikke desto mindre er et samfund til forskel fra fællesskabet bestemt ved, at det forfølger overordnede instrumentelle mål.

Bauman pointerer: »Eftersom den fælles forståelse, der former fællesskabet [...] er så selvindlysende og 'naturligt' bliver den ikke bemærket [...] Den er, som Tönnies udtrykker det, 'stiltiende'« (ibid. p. 16). Vi behøver ingen ord, ingen formålsparagraffer, kontrakter eller gensidige forpligtende erklæringer for at opretholde et fællesskab eller for at fornemme, at vi *hører til* (for en klinisk psykologisk analyse af dette at høre til, se Bertelsen 1994 kapitel 5 og kapitel 7). »Den form for forståelse, fællesskabet hviler på,« skriver Bauman, »går forud for enhver enighed og uenighed. Det er en gensidigt sammenknyttende følelse«. Det er på grundlag af en sådan forståelse, skriver Bauman med reference til Tönnies, »at mennesker essentielt forbliver knyttet til hinanden til trods for alle adskillende faktorer« (op.cit. p. 15)

En ganske vigtig pointe ifølge Bauman er, at sådanne fællesskaber opretholdes *lokalt*, dvs. i et afgrænset område og af en afgrænset gruppe af mennesker. I en kulturhistorisk tidligere æra kunne sådanne fællesskaber opretholdes af mennesker, fordi de var i umiddelbar og lokal kontakt med hinanden. De kunne nå hinanden rent fysisk, når det gjaldt samarbejde; de kunne nå hinanden kommunikativt via krop og sanser. Grænserne for det lokale fællesskabs udbredelse og størrelse var dermed givet, nemlig når mennesker ikke mere kunne nå hinanden, fordi afstandene blev for store og for omkostningsfyldte at overvinde, og når befolkningen blev for stor til at alle kunne være i kommunikativ kontakt med alle. Det var netop det i praksis overskuelige og *lokale* præg, der opretholdt og beskyttede fællesskabet.

Udvikling inden for flere områder gjorde imidlertid, at sådanne oprindelige fællesskaber ikke fortsat kunne eksistere beskyttet og lokalt uberørt. Bauman peger på to områder. Udvikling af *transportmidler* (på dyreryg, i vogne, i skibe) gjorde, at mennesker nu forholdsvis omkostningsfrit kunne rejse over store afstande og dermed overskride lokaliteternes beskyttende afgrænsninger og begrænsninger. Derved blev oprindeligt gensidigt afsondrede lokaliteter og fællesskaber bragt i kontakt med hinanden, og man fik kendskab til andre fællesskabsformer (teknologisk, kulturelt, religiøst, politisk) end den, man selv kendte og levede i. Det andet store udviklingsområde var udviklingen af *informatikken*. Oprindeligt var det selvfølgelig skriftsproget, der gjorde, at informationer kunne udveksles ganske uafhængig af tid, sted og af de konkrete personer, der viderebar den skriftlige information. (Langt) senere skulle mere avancerede informationsmidler af elektronisk art yderligere udfordre de lokale fællesskabers opfattelse af deres egen form som den »menneskeligt naturlige« form – man kunne nu ved selvsyn høre om og se alverdens forskellige fællesskabsformer.

Andre væsentlige kulturhistoriske udviklinger, som Bauman ikke direkte omtaler, er sådan noget som udvikling af teknologi, produktionsformer (oprindeligt overgangen fra jæger-samler-samfund til agrare samfund), poli-

tiske administrationsformer og ledelsesformer samt magtmidler, der kunne koordinere antallet af arbejdsdelende og samvirkende mennesker i en størrelsesorden, som slet ikke ville kunne lade sig gøre, hvis det var baseret på daglige og direkte mundtlige aftaler, fælles overvejelser og diskussioner etc. Meget tydeligt ses dette med opkomsten af de store bystater for 4.000-5.000 år siden, hvor mennesker i 10.000 vis koordinerede (hhv. med magt, ideologi og tro fik pålagt at koordinere) deres virksomhed i store projekter, som f.eks. vandingsanlæg, bymæssige infrastrukturer, religiøst-politiske monumenter etc. Alt sammen noget som slet ikke kunne håndteres eller administreres af små grupper, der fungerede efter lokalitetens principper og alene baseret på fællesskab. (jf. Bertelsen 1994, kapitel 6 og 2000, kapitel 3).

Med overskridelsen af lokalitetens afgrænsninger/begrænsninger og beskyttelse var det tavse og selvindlysende fællesskab ikke mere den eneste tilværelsesform for mennesker. Den samfundsmæssige tilværelsesform var kommet til. Og det på godt og ondt. Bauman koncentrerer sig mest om de negative sider. Dels de samfundsudviklinger, som ikke bare er neutrale eller positive overbygninger på fællesskabet, men som faktisk truer med at underminere og ødelægge fællesskabet. Dels alle de former for samfundsmæssige udviklinger, der kan ses som mere eller mindre desperate og i al fald i bund og grund forkert anlagte forsøg på at forsvare og/eller genetablere fællesskabet. For udgangspunktet for Bauman er jo, at vi ikke kan eksistere som menneskelige væsener uden i bund og grund at leve i (lokale) fællesskaber. Hvis de store samfundsudviklinger og globaliseringer truer med at opløse muligheden for at opretholde en tilværelse i egentlige lokale fællesskaber, så er hele vort dybeste grundlag for at kunne udvikles og trives på en *menneskelig* måde truet.

Forsøg på reetablering af fællesskab

»Vi savner fællesskaber, fordi vi savner sikkerhed, en størrelse der har afgørende betydning for et lykkeligt liv«, skriver Bauman (op.cit. 143). Vi kan ikke trives i en verden, hvor vi kun eller først og fremmest forholder os samfundsmæssigt til hinanden, dvs. bruger hinanden på en instrumentel måde for at opnå dette eller hint omskiftelige mål, alt efter hvordan produktionsmønstre, forbrugsmønstre, jobmønstre, bomønstre og modeluner fluktuere med økonomisk konjunkturer.

Vi kan slet ikke lade være med at søge efter hhv. forsøge at oprette fællesskaber. Ret så indlysende er der imidlertid ingen vej tilbage for de kulturer, der allerede lever samfundsmæssige liv. Vi kan ikke vende den kulturhistoriske udvikling, demontere den samfundsmæssige organisation af den fælles tilværelse og vende tilbage til livet i små lokale og afgrænsede fællesskaber. Vi må finde måder at reetablere menneskelige fællesskaber i og med, at vi også altid vil skulle leve på en samfundsmæssigt organiseret måde. Men Bauman advarer: Sådanne forsøg kan vise sig at blive afsporede og pseudoprægede, dvs. en slags som-om-fællesskaber uden egentlig dybde.

De fællesskaber, vi forsøger at (gen)oprette, kan let få en alt for flygtig karakter. Det sker, hvis vi er alt for optaget af også samtidig at tilpasse os de aktuelle samfundsmæssige krav om fleksibilitet, omstillingsparathed, at kunne flytte uafbrudt og indgå samarbejde og interessekontrakter med skiftende mennesker i skiftende situationer. Hvis sådanne hensyn kommer til at forme fællesskabsbestræbelsen, vil vi klart nok netop forsøge at undgå at binde os til lokalitet og fællesskab. Det kan ikke gå an, tror vi, at knytte sig til fællesskaber som noget, vi er stedt i og bundet til med dybe forpligtelser, for det vil jo netop hæmme friheden, valgmulighederne og de personlige udfoldelsesmuligheder. Fællesskaber bliver da til noget, vi kun indgår i indtil videre, og så længe det giver personlig fordel. Vi kan godt for en stund knytte bånd til andre og derved danne fællesskaber, men: »*Det bånd, der er knyttet i kraft af et valg, skal ikke hindre, endsige udelukke, andre og anderledes valg. Det bånd der søges, skal ikke være bindende for dem, der finder det.*« (op.cit. 69).

Sådanne projekter skaber klart nok ikke et virkeligt menneskelige fællesskaber karakteriseret ved gensidig forpligtelse og bånd, man kan have tillid til, og som man kan stole på ikke bare bliver brudt af de andre, når bedre valgmuligheder viser sig.

Problemet med at løse problematikken omkring, hvad jeg vil kalde for *samfundsmæssige fællesskaber* – hvilket er tilværelsesformer, hvor det samfundsmæssige liv og det menneskelige fællesskab er forenet – udgør ikke bare et problem for den enkelte, men også en overordnet politisk og samfundsmæssig problemstilling. Igen peger Bauman på måder, der kan føre til afsporinger og pseudofællesskaber, som i virkeligheden er alt andet end egentlige menneskelige fællesskaber. Vi ser det i dannelsen af *nationalstaten*, hvor staten søges legitimeret og styrket gennem en samling af folket omkring staten. Redskabet er dannelsen af en nation, dvs. konstruktionen af en ideologi og tilværelsesforståelse byggende på ét folk, med en fælles historie og en fælles folkekarakter samt et patriotisk engagement. Tilsyneladende, men kun tilsyneladende, er en sådan nationalisme og dannelsen af en nationalstat en bestræbelse på at danne ét stort samfundsmæssigt fællesskab. At der ikke er tale om et egentligt og omfattende samfundsmæssigt fællesskab, viser sig tydeligt med nationalismens skyggesider. Hele den nationalistiske øvelse går jo netop ud på at eliminere lokale fællesskaber, ikke mindst hvis de i deres form afviger fra nationalmodellen. Vi ser det verden over, og også på vore egne breddegrader. Enhver form for minoritetsdannelse, lokal etnicitet og tilværelsesformer, der afviger fra nationalmodellen, bliver stillet over for et ultimatum: Integrér jer eller forsvind. Sådant noget har selvsagt intet med egentlig samfundsmæssigt fællesskab baseret på forbundethed, tillid og tryghed at gøre. Tværtimod.

Men hvad så? Kunne en form for *kommunitarisme* være en mulighed for at opbygge samfundsmæssige fællesskaber? Kommunitarisme dækker over bestemte former for f.eks. ideologiske, politiske og religiøse fælles-

skaber eller kollektiver dannet omkring politiske og etiske værdier, en tro, en livsstil, en mission etc.; ofte formuleret omkring nogle få udvalgte og prægnante grundprincipper for det gode liv og ofte (men ikke nødvendigvis) centreret om et karismatisk lederskab. Kommunitaristiske ideologier peger på, at mennesket altid i bund og grund er og må være indlejret i sociale situationer og livsformer, som det derfor gælder om (konservativt) at beskytte og bevare.

Igen finder Bauman grund til at advare. Det er en advarsel mod udartningen af kommunitaristiske fællesskaber til fæstninger. De giver tryghed for, at det fremmede og anderledes ikke kan bryde ind og forstyrre eller krænke livsformen. Men beboerne af fæstningen kan heller ikke bryde ud! Kommunitarisme, siger Bauman, »bliver synonym med en belejret fæstning og belejrede fæstningers indbyggere skal dagligt tilkendegive deres urokkelige loyalitet og afholde sig fra enhver fraternisering med folk udefra.« (op.cit. 140). Og nok så vigtigt: medlemmerne af kommunitaristiske fællesskaber har ikke lov til at forholde sig kritisk innovativt til eget fællesskab. Fundamentalistisk konformitet er alfa og omega.

3. En antropologisk grundmodel som ramme

Lad os se lidt nærmere på, hvor langt vi med Bauman er kommet i forståelse af dannelse i og af fællesskab. Gennem denne undersøgelse kan vi få udpeget nogle af de centrale sider ved dannelse, psykologisk set, som kan indgå i opbygningen af en almen model af dannelse i og af fællesskaber.

Hvad Bauman påpeger er, at vi nok ikke mere kan finde rene fællesskaber i afgrænsede lokaliteter upåvirkede af udefrakommende strømninger og kræfter af national, international og global art. Klart er også, at vi som mennesker trives dårligt i rene samfundsformer, der ganske vist giver os udstrakt frihed og valgmuligheder blandt et væld af tilværelsesformer og tilbud, men som mangler det menneskelige fællesskabs dybde. Samfundsformerne er kommet for at blive, og opgaven er derfor, om vi vil eller ej, at udvikle brugbare former for *samfundsmæssige fællesskaber*.

Hvad der er mindre klart i Baumans (og for så vidt mange andre samfundsteoretikers og sociologers) analyse og konklusioner er: Med hvilke *evner og vilje kan og vil* vi oprette, opretholde og udvikle sådanne fællesskaber? Det er denne art af spørgsmål, der hører ind under psykologien, og hvis besvarelse indgår i opbygningen af den almene dannelsesmodel.

Forbundethed som grundbegreb

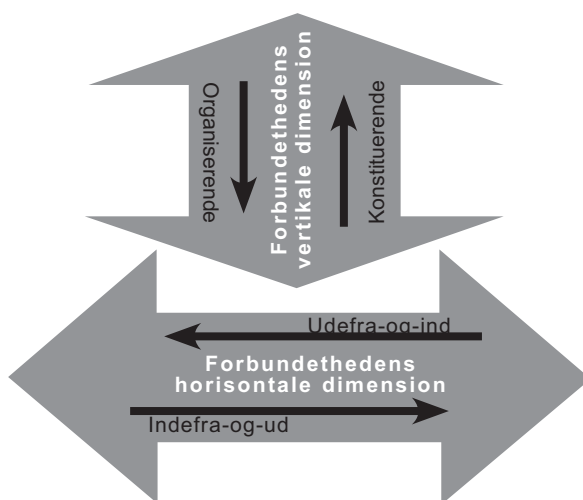
I det følgende skal denne model formuleres med udgangspunkt i et *alment begreb* om den måde, hvorpå menneskers evne og vilje dannes. Med udgangspunkt i den antropologiske psykologi (jf. Bertelsen 2000, kapitel 2 og 4) kan dette almene grundbegreb fastlås som et begreb om menneskelige

forbundetheder. Nærmere bestemt *intentionelle forbundetheder*: dette at være rettet på en bestemt måde i forhold til et mål.

Først skal vi se på, hvad der nærmere skal forstås ved intentionelle forbundetheder, og dernæst fremstilles den almene model.

Grundtrækkene i modellen

Dannelse vedrører i denne sammenhæng den måde, man med sine grundlæggende kvalificerede og kompetente evner og viljer *forbinder* sig med omverdenen på (gennem oplevelser og handling, tænkning, følelse og stræben), således at man derved deltager i og bidrager til oprettelsen, opretholdelsen og udvikling af omgivelserne. Som vi også har set, har en sådan dannet forbundethed to sider. Indefra-og-ud er forbundetheden altid rettet *mod* noget, et mål, i og med den måde, vi med vore evner og vilje række ud mod verden. Samtidig er forbundetheden også altid rettet udefra-og-ind af noget i og med, at den er realistisk afstemt med omgivelsernes fordringer og mulighedsbetingelser – ellers ville målet ikke kunne realiseres. Det almene ved dannede forbundetheder er, hvordan de end konkret viser sig i handlinger og oplevelser, at de altid er *rettet mod/af mål*. Det er den første bestemmelse til den almene dannelsesmodel (sammenlign med figur 1: indefra-og-ud/udefra-og-ind), og dette er illustreret i figur 2.

Figur 2: *Menneskelig forbundethed er altid dobbelt: en rettedhed mod noget (indefra-og-ud) i og med, at den er af noget (udefra-og-ind). Forklaringer baseret på et sådant forbundethedsbegreb er forklaringer, der ophæver dualismen mellem »det indre« og »det ydre« (jf. Bertelsen, 2000 kapitel 4). Sådanne forklaringer har tillige en horisontal og en vertikal dimension med samme type af dobbelthed: menneskelige forbundetheder er altid rettet på en måde, hvor de er KONSTITUERED E af fundamentale forbundethedselement (nedefra-og-op) i og med de er ORGANISEREDE (oppefra-og-ned).*

At en person overhovedet kan være forbundet med sine omgivelser, skyldes helt elementært, at vedkommende har de fornødne biologiske og psykologiske evner til at kunne kapere en situation, dens potentielle handlingsmål og hvad disse fordrer af handlingsudformningen og dens viljemæssige realisering. Uden sådanne biologiske og psykologiske konstitutioner ville personen ikke kunne være forbundet med omgivelserne. Menneskelige måder at være forbundet med omgivelserne på skal derfor forklares på grundlag af sådanne konstitutioner.

Men det er ikke tilstrækkeligt blot at henvise til biologiske og psykologiske konstituent, når vi vil forklare bestemte konkrete forbundetheder (*denne handling, denne oplevelse eller væremåde etc.*). Thi disse almene konstituent indgår jo i *enhver* menneskelig forbundethed, og de fortæller i sig selv ikke, hvorfor den netop er rettet mod/af situationen på netop denne og ikke andre måde. Afgørende er, hvordan konstituenterne kommer til at virke sammen, hvordan de *organiseres* til at være netop *den* samvirken af konstituent, der udgør netop denne bestemte forbundethed. Menneskelige forbundetheder skal derfor altid både forklares *nedefra-og-op*: dvs. forklares ved deres elementære konstitutioner samtidig med, at de skal forklares *set oppefra-og-ned*: dvs. de skal forklares som organiserede. Menneskelige forbundetheder skal forklares som *konstituerede/organiserede*. Dette er det andet centrale forklaringselement i grundmodellen. Se også hertil figur 2.

4. Position, refleksion, perspektivitet

Vi kan nu vende tilbage til Baumans diskussion af fællesskaber. Vi skal se på, hvordan denne diskussion ved hjælp af psykologien kan præciseres ved *tre dimensioner* i menneskers evne og vilje til at oprette, opretholde og udvikle tilværelsesformer præget af fællesskab og samfund: *Positionsdimensionen, refleksivitetsdimensionen og perspektivdimensionen*. Disse tre dimensioner vil være de tre centrale dimensioner i den integrerende model af dannelse i og af fællesskaber.

Tilværelsens positionsdimension

Når Bauman (og andre samfundsteoretikere) taler om menneskelige fællesskaber, så kan det være – det står ikke klart – at han henviser til de praktiske måder, vi via vore handlinger er forbundet med konkrete andre mennesker på. Fællesskabet drejer sig da om hele den mangfoldighed af små og store handlinger, vi foretager os i det daglige, og som på den ene eller anden måde binder os sammen – lige fra praktiske gøremål om husholdning, job og projekter, hygge og fritid og til fordeling af fælles ressourcer og omsorgsfulde støttende handlinger, når der er brug for det. Fællesskabet som sådan kommer dermed til at være en betegnelse for det rum af handlemuligheder, vi er sammen om at oprette og opretholde for hinanden. I et sådant fællesskab

indtager hver enkelt en *position*. En position er bestemt ved det handlerum og de handlemuligheder, hver enkelt har til rådighed i sin måde at tilhøre fællesskabet på og bidrage til fællesskabets oprettelse, opretholdelse og udvikling. Når vi almenpsykologisk søger at indkredse det samfundsmæssige fællesskab, kan vi altså for det første udpege den side af eller dimension i fællesskabet, der vedrører den enkeltes *position*. Altså *positionsdimensionen*. Som vi nu skal se, er denne dimension niveaudelt.

DEN CENTREREDE POSITION

Det er en fundamental kendsgerning, at vi er væsener, der nødvendigvis må leve i fællesskab med hinanden. Ikke blot i den mere umiddelbare forstand, at vi godt kan lide at være sammen, have venner, danne par osv.; men i den dybe forstand, at forudsætningen for at kunne eksistere som menneske er, at man eksisterer i fællesskab. Vi har et fælles eksistensgrundlag. Vi er *sam*-eksistente væsener.

Den *instrumentelle* bestemmelse af sameksistens er, at vi hver især høster nogle fordele heraf. Vi hjælper hinanden til tilværelsesformer og velstand, som vi ikke kunne nå hver for sig og alene. Dels uddanner vi hinanden og skaber dermed de konstitutive kvalifikationer og kompetencer mht. tænkning, følelse og stræben, der matcher samtidens fordringer. Dels samarbejder vi på en arbejdsdelt måde om at skaffe hinanden goder, som vi ikke kunne fremstille på egen hånd.

Men vi er også sameksistente væsener på en langt mere gennemgribende måde. Den dybe *antropologiske* bestemmelse af sameksistens er, at vi slet ikke kunne eksistere på en menneskelig måde uden at leve tilværelsen på en sameksisterende måde. Vi kan heller ikke eksistere uafhængigt af det meningsfulde i vores tilværelse, der hidrører fra, at vi er rettet mod/af den menneskelige kultur som sådan og mod/af andre personer og deres særlige rettethed mod/af deres egne tilværelser, tilknytning til kære andre, socialt samvær, kulturelle frembringelser af teknologisk, kunstnerisk-æstetisk og erkendelsesmæssig art. Alt det, som den enkeltes tilværelsesprojekt helt overordnet er rettet mod/af som egentlige tilværelsesfyldende værdier i det gode liv, alt dette eksisterer kun – og kan kun fylde vore tilværelser med mening – som følge af sameksistens.

Fordringen om en menneskelig tilværelse baseret på sameksistentielle fællesskaber er samtidig en fordring om, at vore evner og vilje, psykologisk set, dannes på en sådan måde, at vi overhovedet er i stand til at kunne og ville indtage positioner, hvorfra vi i bund og grund er rettet mod/af at oprette, opretholde og udvikle menneskelig sameksistens i fællesskabet.

Evnerne og viljen til realiseringen af vore handlinger kan dermed dybest set (og uanset hvad vi i øvrigt konkret er i færd med, og på hvilket niveau vi bevæger os) karakteriseres ved at være deltagelse i at sikre vort eget og hinandens tilhør til fællesskabet og til oprettelse og opretholdelse af fællesskabet som sådan. Det er selve fællesskabets trivsel, som vore positioner hver

især er centrerede om. Man kan sige, at fællesskabet oprettes, opretholdes og udvikles af aktører, der har dannet evne og vilje til at indtage *centrerede positioner*; aktører, som har udviklet en *centreret positionsdannelse*. Centreret positionsdannelse er det første konstitutive niveau i positionsdimensionen.

DEN DECENTREREDE POSITION

De samfundsmæssigt udformede tilværelsesformer er som sagt langt mere komplekse. Først og fremmest er de kendetegnede ved, at der ikke er noget enkelt center, men en mangfoldighed af centre bestemt af mangfoldigheden af arbejdsdelende og interessebestemte lokale grupper, erhvervsvirksomheder og organisationer. Selvfølgelig forefindes også et politisk og ledelsesmæssige magtcenter og regime. Et sådant center er dels nødvendigt for at koordinere hele denne mangfoldighed og virvar på en hensigtsmæssig og optimalt interagerende måde, og dels nødvendig for at sikre social, politisk, økonomisk og juridisk stabilitet og pålidelighed. Men de fundamentale bevægelser og social, kulturel, ideologisk, religiøs og politisk og økonomisk art er i bund og grund *distribuerede* i et enormt netværk af centre af praktisk foretagsomhed, virksomhed, liv, sprudlende mangfoldighed og innovation. Hver enkelt af os er knyttet til og bevæger os dagligt ud og ind af et mindre eller større net af sådanne centre såvel mht. privatlivet, erhvervslivet som det offentlige liv. I den forstand er den samfundsmæssigt udformede tilværelsesform for hver af os karakteriseret ved en række *decentrerede positioner*. Samfundet som sådan dannes af aktører, der har dannet evne og vilje til at indtage en decentreret position; aktører, som har udviklet en *decentreret positionsdannelse*. Den decentrerede positionsdannelse er det mellemste niveau i positionsdimensionen.

Det er vigtigt at holde fast i, at de samfundsmæssigt decentrerede positioner ikke er identisk med eller bestemt som en række af lokale fællesskaber. Det er ikke oprettelsen og opretholdelsen af et *fællesskab*, der er begrundelsen for den decentrerede samfundsform. Begrundelsen er derimod den pragmatiske realisering og optimering af økonomiske, produktionsmæssige og forbrugsmæssige interesser, distribueret i de mange grupperinger, sammenslutninger og organisationer. Det er klart, at sådanne decentrerede samfundsmæssige interessegrupperinger må fluktuere med de samfundsmæssige konjunkturer og kun oprettes og opretholdes, så længe det kan betale sig.

Der er flere måder, hvorpå den samfundsmæssigt *decentrerede* position og det menneskelige fællesskabs *centrerede* position kan stå i forhold til hinanden. Dels er der forhold, hvor tilværelsen er rent samfundsmæssigt formet, hvor *kun* de pragmatisk-samfundsmæssige decentrerede positioner former tilværelsen, og hvor det menneskelige fællesskab og de centrerede tilværelsespositioner ikke sikres ordentlige mulighedsbetingelser. Dels er der forhold, hvor det omvendt er sådan, at tilværelsen ikke bare er rent samfundsmæssig. Hvor mangfoldigheden af pragmatisk decentrerede positioner

hele tiden indtages på baggrund af et egentligt tilhør til fællesskab. Hvor den samfundsmæssige tilværelse hele tiden også udspiller sig på en fællesskabspræget måde, og hvor realiseringen af decentraleret positionerede handlinger og væremåder ikke er i modsætning til, men i et gensidigt oprettende og opretholdende forhold til det menneskelige fællesskab og den centrerede position i tilværelsen. Dvs. alt i alt en integration af det centrerede fællesskab og det decentralerede samfund i form af et *samfundsmæssigt fællesskab*.

Sagen – og problemet – er imidlertid, at der intet er i de rent samfundsmæssige og decentralerede positioner, der i sig selv sigter mod at bevare og beskytte fællesskabets centrerede position. Faktisk er det vel, som Bauman påpeger, ofte sådan, at opretholdelsen af lokale fællesskabscentrerede positioner er en hæmsko for den optimale fleksibilitet og mobilitet, som de samfundsmæssigt decentralerede tilværelsespositioner fordrer af den enkelte.

DEN INDIVIDUEREREDE POSITION

Hvis en samfundsmæssig tilværelse skal organiseres, så den på én gang rummer både centrerede og decentralerede positioner og dermed bliver til et egentligt samfundsmæssigt fællesskab, så skal der andre organiserende dynamikker til end dem, der blot udspringer af den rene samfundsmæssige pragmatisme i de decentralerede interessegrupperinger.

Den tilværelsesopgave, det er at kunne deltage i og bidrage til, at de samfundsmæssige tilværelsesformer ikke tilsidesætter, men baserer sig på det menneskelige fællesskabs tilværelsesformer, består i at kunne indtage, hvad jeg kalder for en *individeret position*. For så vidt denne opgave og principperne for dens løsning ikke ligger i den rent samfundsmæssigt decentralerede position, og heller ikke kan ligge i det rene og lokale fællesskabs egne centrerede positioner (eftersom disse jo ikke i sig selv er indrettet på at håndtere de problemstillinger, der opstår med den samfundsmæssige indlejring af fællesskabet), så er der tale om særskilte opgaver, der kræver særskilte løsningsprincipper. I den forstand er den individerede position en særskilt position forskellig fra den centrerede og decentralerede position. Samfundsmæssige tilværelser oprettes, opretholdes og udvikles af aktører, der har dannet evne og vilje til at indtage en individeret position. Altså aktører, der har udviklet en *individeret positionsdannelse*. Dette er det tredje niveau i positionsdimensionen.

PSYKOLOGIEN OG POSITIONSDANNELSE

Den første forudsætning for dannelse af menneskelige tilværelsesformer præget af fællesskab og samfund er, at der findes mennesker, der på den ene side kan og vil foretage sådanne positionerende udformninger af deres omgivelser, og på den anden side kan og vil lade deres positioneringer afstemme med omgivelsernes reale mulighedsbetingelser.

Psykologien kan – ved at gøre positionering til en central dimension i en almenpsykologisk dannelsesmodel – bidrage til teoretisk at forklare og for-

stå samt empirisk at undersøge, hvordan vores evne og vilje til positionering dannes. Endvidere kan psykologien bidrage med at vise, hvordan vi med dannet vilje og evne til positionering er i stand til at deltage i og bidrage til fællesskaber, samfund og samfundsmæssige fællesskaber.

- **Den centrerede position – og det menneskelige fællesskab.** Den centrerede position er den position, der fundamentalt vedrører mulighedsbetingelserne for overhovedet at blive dannet som et menneskeligt væsen med de særlige menneskelige måder at *handle og opleve* på. Det er den position, hvori vi danner vores mest fundamentale *evner og vilje til at tænke, føle og ville* noget menneskeligt med vores egen og hinandens tilværelse.
- **Den decentrerede position – og de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesformer.** De decentrerede positioner er givet ved hele det væld af deltagelses- og tilhørsformer, der er tilgængelig i det moderne samfundsliv: Deltagelse i privatlivsformer, erhvervslivsformer, uddannelsesformer, foreningslivsformer (politiske, kunstneriske, sportsmæssige, tros-mæssige, kulturelle etc.).
- **Den individuerede position – og de samfundsmæssige fællesskaber.** Som sagt er der intet i den individualistisk orienterede decentrerede position, der i sig selv sigter på at bevare det centrerede menneskelige fællesskab. Den individuerede position derimod er netop den position, der er rettet mod og af problematikken angående de værdier og principper, hvormed vi overhovedet kan og bør bestræbe os på at ophæve fællesskab og samfund til et samfundsmæssigt fællesskab.

Et *nyt* dannelsesniveau som det decentrerede niveau fordres, når der opstår problemer, som ikke kan løses på det hidtidige niveau. Det decentrerede niveau er svaret på fordringer om distribution af forskellige menneskelige interesser og en arbejdsdeling, som ikke kan indfries alene af evner og vilje til på en centreret måde at tilhøre et menneskeligt fællesskab som sådan.

Som det fremgår, vil man uden fundamentale menneskelige evner og vilje dannet i og af det menneskelige fællesskab ganske enkelt slet ikke kunne have dannet evne og vilje til at indtage de specifikke samfundsmæssigt distribuerede og decentrerede positioner. Derfor udgør den centrerede position det *konstitutive* grundlag for overhovedet at kunne deltage i de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesformer. På den anden side fremgår det også, at de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesformer og de positionelle mulighedsbetingelser for dannelse, de tilbyder, hver for sig er særlige måde, hvorpå det konstituerende centrerede fællesskaber er *organiseret*.

Tilsvarende har vi et konstituerende/organiserende forhold mellem det individuerede positionsniveau og de to andre positionsniveauerne. Set op-fra-fra-og-ned organiserer den individuerede tilværelsesform med dens

handlings- og dannelsespositioner den decentrerede tilværelsesform og dens handlings- og dannelsespositioner, så de netop forbliver og/eller bliver til samfundsmæssige fællesskabspositioner. Set nedefra-og-op er det imidlertid også sådan, at det er såvel den centrerede tilværelsesform som de decentrerede tilværelsesformer med deres handlings- og dannelsespositioner, der konstituerer de individuerede tilværelsesformer og deres handlings- og dannelsespositioner.

Tilværelsens refleksivitetsdimension

Baumans diskussion rejser endvidere spørgsmålet om *refleksivitet*, dvs. vores overvejelser over, hvordan vi forholder os til vore positioner, til hinanden og til omverdenen i det hele taget.

Tönnies taler om det menneskelige fællesskab som *tavst* – et stille samvær i den forstand, at det er *givet*. Fællesskabet skal ikke oprettes og oprettholdes gennem forhandling, parlamentaren, aftaler, kontrakter etc. Man kan også sige, at vi simpelthen lever og er til i vores lokale og konkrete menneskelige fællesskab i alle de små og store daglige gøremål og interaktioner, vi har med hinanden. Det er ikke noget, vi til stadighed tænker over eller snakker om, og vi bliver vel først klar over fællesskabets betydning for os, når det ikke er der mere, eller er når éns lokale fællesskab bliver ustabil, konfliktfyldt og/eller trues af opløsning. Når det sker, så er det, at vi begynder at *reflektere* over, hvordan det står til med vort fællesskab. Vi reflekterer over vore hensigter med og muligheder for at yde den art af håndtering og omsorg, der skal til for at genoprette fællesskabet.

Det samme gælder vores samfundsmæssige væremåder i de forskellige interessefællesskaber og de samfundsmæssigt distribuerede mål, som vi særligt forholder os til. Igen er det sådan, at vore handle- og forholdemåder i det store og hele kan udfolde sig *tavst* i den forstand, at de fungerer og kan realiseres gnidningsfrit og uden problemer. I hovedsagen vil der være to forhold, der kræver, at vi forholder os reflekterende. For det første kan man støde på konkurrence om eller krav til realisering af mål; en konkurrence, der kan udvikle sig til konflikt. For det andet kan målsætningerne og realiseringen af målene vise sig ikke at være gode nok og kræve optimeringsindsats. I begge tilfælde kræver en pragmatisk løsning, at man forholder sig *reflekterende* til de mulige og nødvendige konflikthåndterings- og optimeringsstrategier.

Såvel når det drejer sig om det centrerede fællesskab som det decentrerede samfund, kan vore forholde- og handlemåderne altså antage hhv. en *tavst* levet og en pragmatisk reflekteret form. Man kan sige det sådan, at en blot *tavst* og umiddelbart levet tilværelse er af første orden. Pragmatiske refleksioner over, hvilke hensigter og realiseringer der er problem- og konfliktløsende eller optimerende, er tilsvarende af *anden orden*. Anden orden fordi det jo er en refleksion over de førsteordenshandlinger, væremåder etc., der på førsteordensniveauet blot *tavst* og umiddelbart udfolder sig.

Det særlige fænomen, vi forfølger her, nemlig mulighedsbetingelserne for egentlige samfundsmæssige fællesskaber, er imidlertid også i denne sammenhæng en særlig opgave, hvis løsningsprincipper hverken findes på det levede førsteordensniveau eller på det pragmatisk reflekterede andenordensniveau. Integration af fællesskabsdannelse og samfundsdannelse kræver, at man medtænker ikke bare de rene samfundsmæssige interesser, men også det menneskelige fællesskab i de samfundsmæssige konflikt- og optimeringsstrategier. Det kræver igen en særlig slags refleksion over, hvordan man i det hele taget bærer sig ad med at finde frem til brugbare, ønskværdige og værdsatte pragmatiske andenordensrefleksioner. Med andre ord kræves en refleksion over de samfundsmæssige andenordensrefleksioner, dvs. en refleksion af *tredje orden*. En sådan tredjeordensrefleksion er mere præcist udtrykt en refleksion over de politiske, etiske og juridiske værdier, med hvilke vi vil udforme fællesskab og samfund.

PSYKOLOGIEN OG REFLEKSIVITETSDANNELSE

Den anden forudsætning for dannelse af menneskelige tilværelsesformer præget af fællesskab og samfund er, at der findes mennesker, der på den ene side kan og vil foretage sådanne reflekterende udformninger af deres omgivelser, og på den anden side kan og vil lade deres refleksioner afstemme med omgivelsernes reale mulighedsbetingelser.

Psykologien kan – ved at gøre refleksionen til en anden central dimension i en almenpsykologisk dannelsesmodel – bidrage til teoretisk at forklare og forstå samt empirisk at undersøge, hvordan vores evne og vilje til refleksion dannes. Endvidere kan psykologien bidrage med at vise, hvordan vi med dannet vilje og evne til refleksion er i stand til at deltage i og bidrage til fællesskaber, samfund og samfundsmæssige fællesskaber.

- **Førsteordensorganisering – at være tavst og implicit pragmatisk rettet mod/af noget.** På førsteordensniveauet er man ganske ureflekteret opslugt af gøremål. Rettetheden er præget af *habitus* (Bourdieu, 1996) på en *implicit* og rutineret måde. Implicit, fordi de pragmatiske handlinger og forholdemåder ikke gøres til genstand for nærmere refleksion over, hvorfor og hvordan målene realiseres. De overordnede principper i og bag ens umiddelbare forholdemåder er indlejret i selve aktiviteternes udformning som en *tavs viden* (Polanyi, 1978).
- **Andenordensorganisering – at være eksplicit pragmatisk rettet mod/af et stykke tilværelse.** På andenordensniveauet *reflekterer* man pragmatisk over realiseringen af sin egen deltagelse i dette stykke tilværelse. Andenordensrefleksion er rettet mod/af organiseringen af de faktiske konkrete og lokale situationer og tilværelsesudsnit efter *eksplisiterede operative pragmatiske principper*. De etiske, politiske, retslige, æstetiske og/eller eksistentielle principper, som tillige på den ene eller anden måde og på godt og ondt *også* kendetegner ens deltagelse i fæl-

lesskab, samfund og i ens eget tilværelsesprojekt, er derimod *implicitte*, *tavse* og *habituelle* på andenordensniveauet.

- **Tredjeordensorganisering – at være eksplicit etisk, politisk og juridisk rettet mod/af tilværelsen som et hele.** Først på tredjeordensniveauet forholder man sig *eksplicit* reflekterende til, hvilke etiske, politiske, retslige, æstetiske og/eller eksistentielle principper man mener egen og fælles tilværelse bør organiseres efter, for at fællesskab og samfund kan ophæves til et samfundsmæssigt fællesskab. Endvidere reflekterer man over, efter hvilke sådanne overordnede principper man selv skal deltage med bidrag til oprettelsen, opretholdelsen eller den kritiske ændring af egen tilværelse og det samfundsmæssige fællesskab.

Det fænomenologiske perspektiv i tilværelsen

Den tredje almenpsykologiske dimension, der kan identificeres i diskussionen om dannelse af og i fællesskaber, er i hvilket *perspektiv* vi oplever og forholder os til vore omgivelser. I hovedsagen er der fire perspektiver.

For det første kan man se fællesskabet i det perspektiv, hvor det fremstår som et samvær med konkrete andre mennesker. De fleste er jo nok så optaget af, hvordan andre mennesker tænker og føler, og hvad de ønsker og stræber efter. Andres perspektiver spiller en central rolle for, hvordan fællesskabet i det hele taget er indrettet, og for, hvordan man selv kommer til at perspektivere fællesskabet. Almenpsykologisk set drejer det sig om, hvordan man med sit eget perspektiv, kaldet *førstepersonsperspektivet* (kan skrives som 1pp), forholder sig til den andens perspektiv, kaldet *andenpersonsperspektivet* (kan skrives som 2pp). Dannelse i og af fællesskaber foregår her i form af det gensidigt dannende forhold mellem ens eget 1pp og andres 2pp; skrives som 1pp-2pp³.

Vi forholder os imidlertid ikke kun til andre mennesker, og vi forholder os ikke kun til fællesskabet og samfundet i perspektivet af andres menneskers perspektiver. Fællesskab og samfund baserer sig jo også på den omgivende natur (stof og energi, himmel og hav, luft og vand, landskaber og planter, etc.). Hele dette materielle grundlag kan jo klart nok ikke selv have noget perspektiv, og kan for så vidt siges at have et nultepersonsperspektiv (0pp). Det førstepersonsperspektiv, i hvilket vi udformer vore fællesskabs- og samfundsoprettende forholde- og handlemåder, dannes altså også i forholdet til den natur, der ikke selv har eller indeholder et perspektiv. Kort sagt: Perspektivdannelse finder også sted i forholdet 1pp-0pp.

Men der er alligevel noget i vore materielle omgivelser, der i en vis forstand »taler« til os. Oplevelsen af stor litteratur, f.eks., åbne øjnene for nye sider ved tilværelsen, vise os nye betydninger af livet, gøre tingene menings-

3 For en uddybning af perspektivbegrebet, se Bertelsen 2000, kapitel 6.

fyldt på en uddybende måde. Stor litteratur fortæller os noget om, hvordan livet kan leves, eksistentielle problemer kan ansues, mellemmenneskelige forhold kan sættes i dialog etc. etc. Kunst, videnskab, ideologi, religion samt myriader af lokale fællesskabsnormer og samfundsmæssige regler, love og institutioner rummer alle sammen sådanne handlingsanvisninger og tilværelsesanvisninger, som vore perspektiver formes *af*, og som vi former vore perspektiver i forhold *til*. Men også fællesskabets og samfundets materielle infrastruktur taler til os: Den måde, nabolag er opbygget med huse og haver, veje og stier, offentlige bygninger, private erhverv, børnehaver og kirker etc. etc., taler til os om, hvordan livet kan, bør og skal udformes.

Om sådanne samfundsmæssige og kulturelle artefakter (redskaber, infrastruktur, organisationer, institutioner, kunst, viden, ideologier og kulturelle diskurser etc.) kan vi i traditionen fra Wittgenstein (1971) sige, at de i selve deres udformning rummer en *betydning*, som opfordrer til en bestemt ibrugtagning (cyklens form viser, hvordan vi kan forholde os til den, og hvordan den kan bruges; ægteskabsinstitutionen viser på sin måde, hvordan den skal tages i brug på, etc.)⁴. De kulturelle artefakter, redskaberne, kunsten, omgangsformerne, institutionerne, herunder de samfundsøkonomiske, de moralske og de retslige institutioner etc. har alle sammen sådanne handlingsanvisende betydninger. Det har de, fordi de er tilvirket af handlinger, der selv er formede og målsatte af konkrete mennesker med indstillinger til og værdier for fællesskabet. Alle disse af menneskelige handlinger tilvirkede fænomener bærer selv præg af, og indeholder som del af deres egen-skaber, sådanne handlingsanvisende perspektiver. Alle disse fællesskabs- og samfundsartefakter udtrykker, hvad vi gennem kulturhistorien har udviklet, har indset, forstået, gerne har villet, stræbt efter, elsket, foragtet, har været bange for, afskyet eller har været nysgerrige i forhold til. Kort sagt udtrykker de hver for sig perspektiver på tilværelsen i almindelighed og fællesskab og samfund i særdeleshed.

Man kan selvfølgelig ikke i nogen psykologisk forstand sige, at sådanne fænomener selv kan eller vil indtage perspektiver. Ikke desto mindre er der altså indlejret anonyme perspektiver i dem. Dette kan udtrykkes sådan, at betydninger rummer *inkarnerede perspektiver* i form af anonyme tredjepersonsperspektiver (3pp). Dannelse af evne og vilje til at oprette, opretholde og udvikle fællesskab og samfund dannes dermed også i forholdet 1pp-3pp.

4 På grundlag af en klassisk skelnen foreslået af Frege (1975) kan man mere præcist skelne mellem *betydning* og *mening*. Betydninger er de fælles og almene handleanvisninger: Alle bruger vi helt overordnet et redskab som et f.eks. et ord i det danske sprog, en cykel eller en institution som ægteskabet på samme måde. Ordet, cyklen og ægteskabet har overordnet set samme *kulturhistorisk udviklede betydning* for os. Men vi giver også hver især vores brug en individuel udformning. Vi har hver især vores egne individuelle måde at bruge ordene på, at cykle på og at være gift på – disse ting har en personlig *livshistorisk udviklet mening* for os.

Sidst men ikke mindst ved vi jo fra en lang tradition inden for social- og personlighedspsykologien, at vi som mennesker også kymrer os om vores egne handle- og væremåder. Vi kymrer os om den måde, vi oplever på, den måde, vi forholder os på, og den måde vi perspektiverer andre mennesker på. Vi bekymrer os tillige om vore egne måder at perspektivere fællesskab og samfund på. Vore førstepersonsperspektiver på fællesskab og samfund dannes altså også i forholdet til vore egne førstepersonsperspektiver. Dannelse af og i fællesskaber finder her sted som perspektivdannelse i forholdet 1pp-1pp.

PSYKOLOGIEN OG PERSPEKTIVERINGS-DANNELSE

Den tredje forudsætning for dannelse af menneskelige tilværelsesformer præget af fællesskab og samfund er, at der findes mennesker, der på den ene side *kan* og *vil* foretage sådanne perspektiverende udformninger af deres omgivelser, og på den anden side kan og vil lade deres perspektiveringer afstemme med omgivelsernes mulighedsbetingelser.

Psykologien kan – ved at gøre perspektiveringen til en tredje central dimension i en almenpsykologisk dannelsesmodel – bidrage til teoretisk at forklare og forstå samt empirisk undersøge, hvordan vores evne og vilje til fænomenologisk perspektivering dannes. Endvidere kan psykologien bidrage med at vise, hvordan vi med dannet vilje og evne til perspektivering er i stand til at deltage i og bidrage til fællesskaber, samfund og samfundsmæssige fællesskaber.

- **(1pp-0pp)**. Éns evner og vilje dannes på den ene side af, at man oplever sig som en person, der er rettet *mod* naturverdenen. På den anden side formes og dannes ens evner og vilje af, at man altid også er rettet *af* naturverdenen og dennes virkemåde og mulighedsbetingelser.
- **(1pp-1pp)**. Éns evner og vilje dannes på den ene side af, at man oplever sig som en person, der er rettet *mod* sine egne perspektiver. På den anden side dannes ens handlinger og oplevelser af, at man altid også er rettet *af* sine egne perspektiver.
- **(1pp-2pp)**. Éns evner og vilje dannes på den ene side af, at man oplever sig som en person, der er rettet *mod* konkrete andre mennesker og deres måde at perspektivere omgivelserne og tilværelsen på. På den anden side formes og dannes ens evner og vilje af, at man også er rettet *af* andre mennesker og deres perspektiveringer.
- **(1pp-3pp)**. Éns evner og vilje dannes på den ene side af, at man oplever sig som en person, der er rettet *mod* de overordnede rammer for det sociale liv: organisationer og samt institutioner i det civile samfund og staten etc., samt værdierne og principperne bag deres udformning. På den anden side dannes ens evner og vilje af, at man altid også er rettet *af* disse rammer og de handlingsanvisende og tilværelsesbetingende perspektiver, der er inkarneret i disse institutioner, artefakter etc.

5. Den samlede model i form af intersection af de tre dimensioner

Vi har nu – blandt andet med en analyse af den mere eller mindre implicite antropologi i Baumans og Tönnies opfattelse af fællesskab og samfund – fået fremstillet tre væsentlige dimensioner i menneskelig dannelse, psykologisk set: Refleksion, perspektiv og position. Disse tre dimensioner kan nu bygges sammen i en almen antropologisk psykologisk model af dannelse i og af fællesskaber.

Dannelsesmodellen

Da de tre dimensioner er forskellige, kan de tre dimensioner kombineres/tværstilles hinanden, sådan som det er illustreret med figur 3. Derved fremkommer et egenskabsrum (jf. Asplund 1971). Det er et rum, hvis dimensioner udgør de almene egenskaber, vi kan identificere ved dannelse (ift. fællesskaber). Alt efter hvor i rummet – dvs. i hvilken celle – vi befinder os, tager dannelsen en bestemt form eller modus, fremkommet ved en bestemt kombination af de tre dimensioner.

Figuren er – selv om den er tekstrig – egentlig ganske simpelt bygget op. De tre dimensioner er kombineret således, at perspektiveringsdimensionen er placeret på den vandrette led, mens positions- og refleksionsdimensionen er placeret på den lodrette led. Hver celle angiver således en dannelsesform, der fremkommer ved kombination af et niveau fra alle tre dimensioner.

Hver celledes tekst er bygget op i tre led: [»refleksion« ♦ »perspektiv« ♦ »position«]. En dannelsesform, der f.eks. kombinerer *tredjeordensdannelse* med *individuering* og *andenpersonsperspektivering* (tredje celle fra højre i øverste linje), kommer da til at lyde: *Dannelse som principiel rettet mod/af ♦ andres perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssige fællesskaber*. Med andre ord er det en dannelse, der former aktørens deltagelse i og bidrag til det samfundsmæssige fællesskab ved principielt reflekterende at forholde sig til et konkret menneskes (eller konkrete andre menneskers) perspektiver på det samme.

		1pp-0pp	1pp-1pp	1pp-2pp	1pp-3pp
Individueret	3. orden	Dannelse som principiel rettedhed mod/af ♦ den ikkeperspektiverende side ♦ i og med de samfundsmæssige fællesskaber	Dannelse som principiel rettedhed mod/af ♦ egne perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssige fællesskaber	Dannelse som principiel rettedhed mod/af ♦ andres perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssige fællesskaber	Dannelse som principiel rettedhed mod/af ♦ de inkarnerede perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssige fællesskaber
	2. orden	Dannelse som pragmatisk rettedhed mod/af ♦ den ikkeperspektiverende side ♦ i og med de samfundsmæssige fællesskaber	Dannelse som pragmatisk rettedhed mod/af ♦ egne perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssige fællesskaber	Dannelse som pragmatisk rettedhed mod/af ♦ andres perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssige fællesskaber	Dannelse som pragmatisk rettedhed mod/af ♦ De inkarnerede perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssige fællesskaber
	1. orden	Dannelse som umiddelbar og tavs rettedhed mod/af ♦ den ikkeperspektiverende side ♦ i og med de samfundsmæssige fællesskaber	Dannelse som umiddelbar og tavs rettedhed mod/af ♦ egne perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssige fællesskaber	Dannelse som umiddelbar og tavs rettedhed mod/af ♦ andres perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssige fællesskaber	Dannelse som umiddelbar og tavs rettedhed mod/af ♦ de inkarnerede perspektiver ♦ de samfundsmæssige fællesskaber

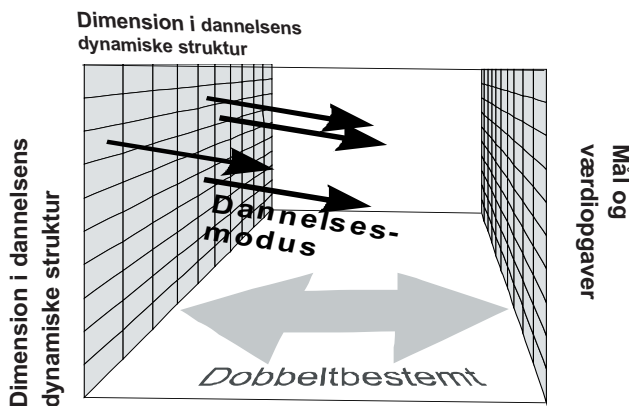
Decentreret	3. orden	Dannelse som principiel rettedhed mod/af ♦ den ikkeperspektiverende side ♦ i og med de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesform	Dannelse som principiel rettedhed mod/af ♦ egne perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesform	Dannelse som principiel rettedhed mod/af ♦ andres perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesform	Dannelse som principiel rettedhed mod/af ♦ de inkarnerede perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesform
	2. orden	Dannelse som pragmatisk rettedhed mod/af ♦ den ikkeperspektiverende side ♦ i og med de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesform	Dannelse som pragmatisk rettedhed mod/af ♦ egne perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesform	Dannelse som pragmatisk rettedhed mod/af ♦ andres perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesform	Dannelse som pragmatisk rettedhed mod/af ♦ De inkarnerede perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesform
	1. orden	Dannelse som umiddelbar og tavs rettedhed mod/af ♦ den ikkeperspektiverende side ♦ i og med de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesform	Dannelse som umiddelbar og tavs rettedhed mod/af ♦ egne perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesform	Dannelse som umiddelbar og tavs rettedhed mod/af ♦ andres perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesform	Dannelse som umiddelbar og tavs rettedhed mod/af ♦ de inkarnerede perspektiver ♦ i og med de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesform

Centeret	3. orden	Dannelse som principiel rettedhed mod/af ♦ den ikkeperspektiverende side ♦ i og med det menneskelige fællesskab	Dannelse som principiel rettedhed mod/af ♦ egne perspektiver ♦ i og med det menneskelige fællesskab	Dannelse som principiel rettedhed mod/af ♦ andres perspektiver ♦ i og med det menneskelige fællesskab	Dannelse som principiel rettedhed mod/af ♦ de inkarnerede perspektiver ♦ i og med det menneskelige fællesskab
	2. orden	Dannelse som pragmatisk rettedhed mod/af ♦ den ikkeperspektiverende side ♦ i og med det menneskelige fællesskab	Dannelse som pragmatisk rettedhed mod/af ♦ egne perspektiver ♦ i og med det menneskelige fællesskab	Dannelse som pragmatisk rettedhed mod/af ♦ andres perspektiver ♦ i og med det menneskelige fællesskab	Dannelse som pragmatisk rettedhed mod/af ♦ De inkarnerede perspektiver ♦ i og med det menneskelige fællesskab
	1. orden	Dannelse som umiddelbar og tavs rettedhed mod/af ♦ den ikkeperspektiverende side ♦ i og med det menneskelige fællesskab	Dannelse som umiddelbar og tavs rettedhed mod/af ♦ egne perspektiver ♦ i og med det menneskelige fællesskab	Dannelse som umiddelbar og tavs rettedhed mod/af ♦ andres perspektiver ♦ i og med det menneskelige fællesskab	Dannelse som umiddelbar og tavs rettedhed mod/af ♦ de inkarnerede perspektiver ♦ i og med det menneskelige fællesskab

Figur 3. Den almene antropologisk psykologiske dannelsesmodel, her i form af et egen-skabsrum, fremkommer ved intersection af de tre dimensioner, position, refleksivitet og perspektivering.

Dannelsesmodus

I nærværende udgave af dannelsesmodellen skelnes der mellem dannelsens *indhold* og dannelsens *almenspsykologiske dynamiske struktur*. Indholdet vedrører de specifikke former for dannelse, der hidrører fra den livshistorie, man hidtil har haft, og den kultur og de sociale omgivelser, man udvikler disse dannelsesformer i. Indholdsmæssigt varierer dannelsen fra individ til individ og fra kultur til kultur. Den almenspsykologiske struktur i dannelsen derimod drejer sig om den fundamentale måde, som enhver form for dannelse er opbygget på uanset det individspecifikke og kulturspecifikke indhold. Som det fremgår, er det den indholds-uafhængige almenspsykologiske struktur i dannelsen, som fastholdes i den her fremstillede dannelsesmodel. Som dannelsesovervejelserne ovenfor viser, indtager vi en bestemt dannelsesmodus alt efter kombinationen af dannelsesdimensioner og deres facetter og niveauer (en dannelsesmodus for hver celle). Den faktiske dannelsesmodus, der i en given situation karakteriserer vores forholde- og handlemåde, er på den ene side bestemt af den kombination af dimensioner, hvori vi retter os *mod* vore omgivelser og på den anden side er rettet *af* fordringer fra omgivelsernes mål og værdiopgaver. Dette er søgt illustreret i figur 4.

Figur 4. Figuren illustrerer, at dannelsen er rettet mod/af omgivelsernes mål og værdiopgaver. Nærmere bestemt vises, at dannelsen er rettet af den psykologisk-dynamiske struktur, som på sin side er afstemt med omgivelsernes mål- og værdiopgaver. Denne dobbeltbestemmelse er angivet med den grå dobbeltpil.

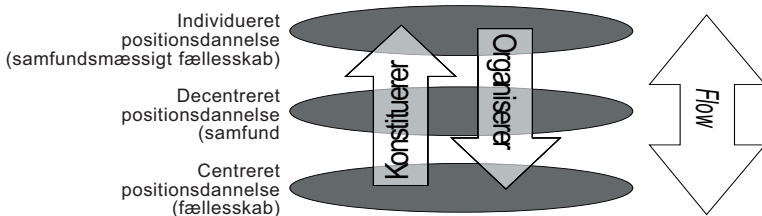
6. Dannelsesmodi og flow

Den almene antropologiske dannelsesmodel viser os, at vi mht. dannelse forholder os (mindst) tredimensionalt til vore omgivelser, og at vi i hver af disse dimensioner forholder os på forskellige niveauer af positioner og refleksioner, samt i forskellige perspektiver. Det åbner op for, at dannelse ikke er et statisk, men netop et processuelt fænomen. Dels er der tale om *udvikling*: tilblivelse af de forskellige dimensioner og deres niveauer. Dels er der tale om en bevægelse, dvs. en *bevægelse* ud og ind af, og op og ned i de forskellige dannelsesdimensioner og niveauer, der allerede er udviklet. Dannelsesbevægelsen fastholdes med begrebet om *flow*.

Positionsdannelse og flow

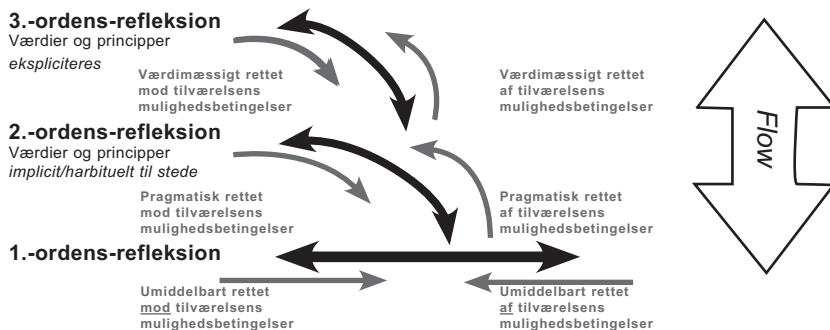
Det er vigtigt her at være opmærksom på, at *der ikke findes privilegerede dannelsespositioner!* Ganske vist er positionerne her blevet fremstillet i en hierarkisk konstitutive/organiserende orden: centreret \leftrightarrow decentreret \leftrightarrow individueret. Men det er *ikke* sådan, at »jo højere, jo bedre«. Det skyldes, at det sociale liv stiller forskellige fordringer til os om at kunne indtage forskellige positioner. I nogle sammenhænge, præget af pragmatiske særinteresser, skal vi kunne indtage individualistiske *decentrerede* positioner. I andre sammenhænge, præget af overordnede sammenhængsbevarende/skabende hensyn, skal vi kunne indtage *individuerede* positioner. Og i atter andre sammenhænge skal vi kunne indtage de dybe *centrerede* mellemmen-neskelige fællesskabspositioner.

Egentlig *dannelse* kan derfor i denne sammenhæng bestemmes som dannelse af evne og vilje til (1) at kunne indtage hver af disse positioner og til (2) at kunne foretage *et frit flow mellem positionen* alt efter de givne sociale fordringer herom (set udefra-og-ind) og alt efter egne ønsker og bestræbelser (set indefra-og-ud).

Figur 5. Positionsdannelse finder sted på tre niveauer. Det centrerede niveau, hvor vi finder det menneskelige fællesskabs grundforhold, det decentrerede niveau, hvor vi finder de samfundsmæssigt distribuerede tilværelsesformer, og det individerede niveau, hvor vi finder integration af samfund og fællesskab. Fuld og hel positionsdannelse består dels i at kunne indtage hvert af disse dannelsesniveauer og dels i at kunne foretage et frit flow imellem dem alt efter egne hensigter og/eller omgivelsernes fordringer.

Refleksivitetsdannelse og flow. Heller ikke mht. refleksionsdannelse findes der privilegerede niveauer. Også her bestemmes egentlig dannelse som dette at være i stand til i frie flow at kunne bevæge sig på netop det refleksionsniveau, som den faktiske situation og dens værdiopgaver lægger op til. Nogle gange lægger værdiopgaverne op til overordnet og *ekspliciterende* værdirefleksion, nogle gange til refleksion over den konkrete situations pragmatisk operative tilvejebringelse (hvor værdier og principper blot er indlejret implicit) og nogle gange blot til en umiddelbar og tavs hengivelse og nærvær på førsteordensniveauet. Egentlig dannelse er altså ikke at fryse sig fast på sit aktuelt højeste dannelsesniveau, men er derimod i et *frit vertikalt flow* at kunne bevæge sig op og ned i refleksivitetens niveauer alt efter situationens egenart, værdiopgaver, mulighedsbetingelser og fordringer. Kun den, der kan bevæge sig frit mellem niveauerne i overensstemmelse med situationens og målenes *reale* egenart, kan siges at være fuldt og helt dannet. Det kan illustreres sådan, som det er gjort i figur 6.

Figur 6. Refleksivitetsdannelse finder sted på tre niveauer, 1.-ordens-refleksion der ret beset ikke er en refleksion, men en tavs og umiddelbar opslugthed af eller hengivelse til et gøremål, 2.-ordens-refleksion der er pragmatisk optimerende rettet mod/af de samfundsmæssigt distribuerede mulighedsbetingelser og 3.-ordens-refleksion der er rettet mod/af værdier og principper i det samfundsmæssige fællesskab. Fuld og hel positiondannelse består dels i at kunne indtage hvert af disse dannelsesniveauer og dels i at kunne foretage et frit flow imellem dem alt efter egne hensigter og/eller omgivelsernes fordringer.

Perspektiveringsdannelse og flow

Også mht. perspektivering er det vigtigt at slå fast, at der ikke findes noget privilegeret perspektiv. Det er ikke sådan, at et bestemt perspektiv skulle være det bedste i enhver situation. F.eks. er det ikke sådan, at »jo mere abstrakt en videnskabelig, filosofisk eller ideologisk 1pp-3pp rettedhed vi har med at gøre, jo bedre.« Dette dannelsesperspektiv gælder jo kun de almene kulturelle og samfundsmæssige betydninger, institutioner og organisationer (1pp-3pp). Perspektivet gælder derimod f.eks. ikke de nære mellemmenkelige forhold til konkrete andre personer. Alt efter hvilke typer af situationer vi indgår i, og som vi er rettet mod/af, består egentlig dannelse i at kunne skifte perspektiv. F.eks. frit at kunne gå fra en overvejelse præget af en rettedhed mod/af konkrete andre mennesker i et nabolag, et team etc. (1pp-2pp) og til en overvejelse, der er rettet mod/af et princip gældende for en samfundsmæssig institution (1pp-3pp). Og vice versa.

Fuld og hel dannelse implicerer også her et frit flow i forhold til skiftende perspektiver afstemt med skiftende perspektiveringsopgaver.

Figur 7. Dannelse finder sted i fire perspektiver i forhold til det ved omgivelserne, der ikke selv har en perspektivering (0pp), egne perspektiveringer (1pp), den andens eller andres perspektiveringer (2pp) og de inkarnerede perspektiveringer, der ligger i vore kulturhistorisk udviklede artefakter og institutioner (3pp). Fuld og hel perspektiveringsdannelse består dels i at kunne indtage hvert af disse dannelsesperspektiver og dels i at kunne foretage et frit flow mellem dem alt efter egne hensigter og/eller omgivelsernes fordringer og opgaver.

Hel og fuld dannelse

Som det fremgår, bestemmes dannelse i et komplekst egenskabsrum, og kan helt sikkert bestemmes i endnu mere komplekse egenskabsrum end det, der er fremkommet her ved en forholdsvis simpel intersection af blot tre dimensioner. I et sådant egenskabsrum kan dannelse antage en række modi, men som sagt findes der ingen privilegeret dannelsesmodus. Der findes ingen dannelsesmodus, som i sig selv er den bedste eller højeste. Hvert socialt forhold, hvert socialt mål og hver værdiopgave kræver sin dannelsesmodus, og sin dannede måde at være rettet mod/af omgivelserne på. Fuld og hel dannelse er derfor netop ikke at stræbe efter altid blot at agere med én og samme dannelsesmodus. Fuld og hel dannelse er tværtimod i frie flow at kunne indtage netop den dannelsesmodus, der matcher de aktuelt foreliggende mål og værdiopgaver i omgivelserne.

Denne forestilling om dannelsesflow markerer et opgør med den dannelsesforestilling, man klassisk kan finde fra Platon til Kierkegaard: Jo højere jo finere, jo mere abstrakt jo bedre, jo mere individuering jo mere trådt i karakter. Tror man det, og udnævner man én dannelsesmodus som den eneste efterstræbelsesværdig og alle andre modi som mere blege afskygninger på vejen til egentlig dannelse, står man i alvorlig fare for at miste både jordforbindelsen og det såre medmenneskelige og timelige i sine sociale omverdensforhold! Og dermed frasiger man sig muligheden for fuld og hel dannelse *i* og dannelse *af* menneskelige fællesskaber i alle dimensioner og på alle niveauer.

7. Dannelsesmodellens forklarende og kritiske potentialer med udgangspunkt i den decentrerede positionsdannelse

Med udgangspunkt i den her fremstillede dannelsesmodel kan vi nu foretage en lidt nærmere præsentation af modellens kritiske potentialer. Her i forhold til samfundsmæssige lighedsprincipper.

Analyse med udgangspunkt i decentreret positionsdannelse – med særlig henblik på Rawls liberalisme

En af de helt centrale skikkelser i politisk videnskab og i diskussionen om politisk, etisk og juridisk dannelse er Rawls (1999). Hans tænkning udgør ofte (som Freuds gør det for psykologien) et referencepunkt, i forhold til hvilket alternative og nyudviklede teorier og ideer kan præciseres og kontrasteres.

Rawls' centrale politiske princip er, at alle har lige ret til de samfundsmæssige værdier, herunder såvel de værdier, der findes i form af materielle ressourcer, som de, der findes i form af kulturelle og psykosociale ressourcer for det gode liv. Vi skal sikre en lige adgang til og fordeling af de samfundsmæssige værdier og goder. I al fald skal alle have samme startmuligheder, dvs. være ligestillet i *udgangspunktet*. Det må ikke være sådan, at medfødte egenskaber (f.eks. køn) eller sociale forhold (f.eks. klassetilhør eller etnisk tilhør) på forhånd og som en gennemgående faktor stiller den ene bedre end den anden. Det må ikke være sådan, at ens muligheder i tilværelsen bestemmes af forhold, man ikke selv er herre over. Ulighed er uretfærdig, hvis man ikke selv er skyld heri.

Ulighed er derimod i orden, hvis det skyldes egne anstrengelser eller mangel på anstrengelser. Det er i orden, at man *ved egen indsats* og på gennemskuelig, redelig og retlig vis kan yde præstationer, der fører til, at man får adgang til relativt flere værdier. Det skal blot ske på måder, som alle andre i princippet også kan vælge at gøre brug af, således at senere udviklede uligheder alene skyldes forskellighed i vilje til indsats samt vilje til at uddanne egne kvalifikationer og kompetencer.

Problemet er, hvordan man bærer sig ad med at fastlægge fordelingen af de samfundsmæssige tilværelsesgoder og mulighedsbetingelser ud fra et sådant rawlsk lighedsprincip. Hvis vi i fællesskab skal forsøge at skabe et samfund, skal vi ifølge Rawls' lighedstænkning aftale principper på en bestemt måde. Vi må ikke på forhånd forsøge, skabe særligt begunstigede positioner for os selv, der på forhånd udkonkurrerer andre med hensyn til de muligheder, de selv vil få for ved egen anstrengelse at skabe sig en position i samfundet. Vi må heller ikke på forhånd lave aftaler og kontrakter, der forhindrer andres adgang til samfundets ressourcer, magt og ledelse. Rawls berømte billede herpå er, at vi, mens vi fastsætter principper for samfundet, skal agere, som om vi sidder bag et 'uvidenhedens slør', hvor vi hverken kan se hinanden eller samfundets mulige udviklinger eller vore egne frem-

tidige muligheder. Kun på den måde – ved ikke at skele til egne fordele i forhold til andre – giver vi et fair bidrag til gensidige kontraktannelser om, hvordan samfundet skal indrettes.

Som sagt: Ingen kan på forhånd vide, hvilken fremtidig position man vil havne i. For det første kender man ikke det komplekse samspil af fælles indsats og anstrengelser. For det andet kender man aldrig helt omfanget og resultatet af sine egne anstrengelser. Derfor er det i kantiansk forstand mest fornuftige, for os som kontrahenter at skabe et fælles samfund, hvor de i fremtiden *dårligst* stillede bliver *bedst muligt* stillede. For så kan det jo heller ikke komme til at stå helt slemt til for én selv, hvis éns projekter skulle mislykkes, og man selv skulle havne der. Rawls kalder det for *maximin-princippet*: at maksimere omfanget af de værdier, man selv ville have adgang til, hvis man skulle havne i en *minimumsposition*.

Det betyder ifølge Rawls ikke, at man dermed skal arbejde for et trist/fattigt 'gråt-i-gråt' samfund, hvor alle får det 'lige dårligt', og ingen ved egen anstrengelse og indsats må kunne hæve sig mht. ressourceadgang. Tværtimod! Alle har fra et ligestillet udgangspunkt lige adgang til at hæve sig op. Men det er op til én selv at gøre et forsøg herpå. For at opretholde den logiske konsistens med lighedsprincippet og *maximin*princippet skal samfundet imidlertid indrettes sådan, at ulighed kun tillades, hvis det samtidig er en fordel for *minimumspositionen*, dvs. hvis konsekvensen af, at den enkelte hæver sig i samfundet, er, at kårerne for de *dårligst* stillede *dermed* samtidigt forbedres. Tanken er som bekendt, at hvis vi beriger og privilegerer de energiske og innovative, så hæver anstrengelser det samlede niveau for alle andre. Det er Rawls' ulighedsprincip. Bemærk, at et mere radikalt liberalt princip ville være at sige, at ulighed er i orden, hvis ingen andre bliver mere fattig af, at nogle få beriger sig. Rawls ulighedsprincip er, som det fremgår mindre radikalt – og mere klarsynet – fordi det medtænker, at den enkeltes berigelse fremkommer ved at tage en større bid af en kage, der i bund og grund er frembragt i og af et *samfund* (aldrig alene af den enkelte selv), og fordi det derfor er mest retfærdigt, at man kun kan få en større bid af kagen, hvis man har ydet en samfundsmæssig indsats, der har været medvirkende til at kagen *af den grund* samtidig bliver større.

Tilrettelæggelsen af samfundet kan ifølge Rawls kun foretages af kontrahenterne selv. De er jo de eneste, der i sidste ende er herrer over deres egen indsats, som er den eneste acceptable ulighedsvariabel. Samfundets udvikling skal ske i fuld lighed og frihed kontrahenterne imellem, alt efter hvordan deres indbyrdes samspil (markeds kræfterne) udvikler sig. Der må derfor kun være et absolut minimum af overordnet indgribende ledelse (staten) og ekspertise ('smagsdommere').

Alt i alt ser vi, at Rawls argumenterer for et liberalistisk samfund, hvor aktørerne eller kontrahenterne forfølger egne mål uden egentlig *eksplicite-rede* overordnede fælles mål eller organiseringsbestrebelse ud over *minimumssikringen* af, at de få principper om lighed *implicit* overholdes.

Set i lyset af den dannelsesmodel, der er under udvikling i nærværende artikel, argumenterer Rawls for et samfund af kontrahenter, der først og fremmest forholder sig *decentreret* til hinanden. Med udgangspunkt i denne antropologiske dannelsesmodel kan en sådan politisk opfattelse af dannelse i og af fællesskaber og samfund, kritiseres på nogle væsentlige punkter.

En ensidig fokusering på det decentrerede niveau

Første kritikpunkt er en kritik af at opfatte mennesker som kontrahenter, der udelukkende agerer på et decentreret niveau. Liberalismen – og Rawls – har en stærk tiltro til, at menneskelig, samfundsmæssig og kulturel udvikling bedst overlades til aktørerne eller kontrahenterne selv som frie, men (minimalistisk) kontraktregulerede sam- og modspilspartnere. Dvs. en tro på, at det er de frie markeds kræfter, der optimerer den menneskelige tilværelse. Men markeds kræfterne, kan man indvende, kan ikke *danne* os på nogen særlig omfattende eller på noget særligt dybt/højt plan. De frie markeds kræfter kan slet ikke sætte hele det dannelsesmæssige egenskabsrum i spil. I den rawlske liberalisme er det kun den decentrerede dannelse, der sættes i spil. Dannelse på markeds kræfternes decentrerede niveau kan måske nok lære os lidt om iværksætterinitiativ, liberal selvregulering og karriereansvar. Men liberalistisk-decentreret dannelse på det niveau kommer *aldrig* til at handle om de øvrige lige så centrale sider af positionsdannelse, nemlig dels *centreret* og dels *individuering* positionsdannelse. Den slags liberalistisk indsnævret dannelse kommer ej heller til at handle om de to andre dannelsesdimensioner, *perspektiveringsdannelse* eller *refleksivitetsdannelse* (ud over: »hvordan optimerer jeg pragmatisk mine egne projekter, og hvad får jeg for det«).

Den demokratiske venstrefløj og den konservativ demokratiske højrefløj er faktisk enige om, at *eksplicit* overordnet (dvs. individuering) organisering er nødvendig for både at forsvare og udvikle de samfundsmæssige værdimålsætninger. Habermas, f.eks., argumenterer i et demokratisk venstrefløjsperspektiv for, at vi uden overordnede politiske overvejelser, der udmønter sig i eksplicite organiseringer og politiske værdimålsætninger og retningsangivelser, vil hænge fast i en perspektivløshed og bevidstløs følgen med markeds kræfternes strømninger (der jo hverken har det centrerede fællesskab eller det individueringede samfundsmæssige fællesskab for øje). Ifølge en habermarsk tankegang er det nødvendigt, at vi som minimum skaber et deliberativt forum, hvor vi i dialog med hinanden *ekspliciterende* kan diskutere og udvikle værdimålsætninger, samt, kan man tilføje kritisk magthåndtering og konkurrencehåndtering.

Ifølge konservativ tænkning er samfundsmæssig værdimålsætning imidlertid alt for vigtig et anliggende til at overlade det til et sådant deliberativt folkestyre. Der skal tværtimod en stærk overordnet ledelse (en stærk Stat) godt støttet af fornøden faglig ekspertise til for at forsvare og sikre udvikling af de politiske, etiske og juridiske værdimålsætninger for samfundet. Netop

herved adskiller konservatismen sig i øvrigt fra liberalismens fordring om i frihedens navn at nøjes med en minimalstat med minimalekspertise.

Under alle omstændigheder: I den almene antropologiske psykologiske dannelsesmodels perspektiv viser det sig tydeligt, hvor indsnævrende det reelt er alene at forholde sig til menneskelig dannelse i og af fællesskaber, som om der blot var tale om en *individualistisk decentreret* dannelse. For det første viser det sig, at en rawlsk liberalisme i bedste fald kun taler om instrumentelt fællesskab og sameksistens. Den dannede og dannende forbundethed med det *centrerede fællesskabs* positionsniveau sløres og/eller negligeres. For det andet sløres og tilsidesættes den art af problemer, der ret beset fordrer en *individueret* indsats rettet mod/af et højere niveau af samfundsmæssige fællesskaber som eksplicit, værdiorienterede og værdihåndterende sammenbindende kræfter.

En ensidig fokusering på tredjepersonsperspektivet

Det andet kritikpunkt mod en rawlsk liberalisme er en kritik af den opfattelse, at mennesker kun forholder sig til hinanden som upersonlige positioner i markedskræfternes (næsten) frie spil. Et sådant 'sløret' gensidigt kendskab til hinanden er formentlig umuligt, og i al fald uønskeligt, mener f.eks. Gauthier (1991). Hvis et samfundskontraktligt forhold overhovedet skal kunne fungere hensigtsmæssigt, skal den enkelte kontrahent ikke bare være informeret om, hvad der er politisk godt eller smart at gøre for vedkommende selv. Både for éns egen skyld og for samfundets skyld er det vigtigt, at man forholder sig realistisk til hinanden og med tilstrækkelig konkret indsigt i hinandens måde at deltage på. For at kunne optimere det samfundsmæssige samspil og modspil med hinanden er det vigtigt, at man til en hvis grad kender de andre kontrahenter: Hvilke slags kontrakter de overhovedet evner at indgå, og hvilke kontrakter de overhovedet er interesserede i og bestræber sig på at indgå. Kun på grundlag af en reel gensidig afstemning af hinandens konkrete evner, vilje og interesser kan man indgå reelle, fungerende og holdbare kontrakter og politiske forhold til hinanden. Rawls og andre politiske tænkere, der alene ser mennesker som positioner, hvis indbyrdes bevægelser reguleres af almene fornuftsprincipper, forholder sig kun til de forhold, der fastholdes med *perspektivdimensionens 1pp-3pp-søjle* i den antropologiske dannelsesmodel. Den type forhold, Gauthier og andre peger på som nødvendige, er den type, der fastholdes i modellens 1pp-2pp-søjle, altså et andenpersonsforhold til hinanden.

Denne opfattelse understøttes af Hare (1982). Hare er for så vidt enig med Rawls og andre i det princip, som Kant formulerede om, at ingen må gøres til middel for en andens mål. For Hare betyder det for det første, at ingen reduceres til blot at være *instrumentel ressourceperson* for en anden. For det andet er det Hares opfattelse, at hele dette kantianske princip er baseret på den grundopfattelse, at vi (med nærværende models terminologi) i dyb forstand er *konstituent*er for hinanden. Vi kunne, som flere gange påpeget, ikke

eksistere uafhængig af hinanden, og det gælder alle tre niveauer: vi konstituerer hinanden via gensidige normer på det individuerede niveau, via konkret kendskab til hinandens evner, følelser og bestræbelser på det decentrerede niveau, og i bund og grund mht. elementær dannelse af kognitive, emotive og konative evner og vilje til menneskelig forbundethed og fællesskab.

Igen: en liberalistisk dannelse, der ikke kan eller ikke vil forholde sig til perspektivdannelsen og dens facetter, er alt for indsnævret til at yde den potentielle menneskelige dannelse retfærdighed.

Fuld og hel dannelse fordrer evne og vilje til at kunne foretage komplekse flow

Disse kritiske potentialer ved den almene dannelsesmodel er nok værd at holde sig for øje i disse tider med deres fremherskende liberalistiske ideologier. Når det er sagt, er det lige så vigtigt at holde fast i, at den almene antropologisk psykologiske dannelsesmodel faktisk også fremhæver det decentrerede niveau som et vigtigt og uundværligt niveau i den menneskelige tilværelses positioner. Uanset de liberalistiske faldgruber må decentrerede den med hele dens livgivende mangfoldighed af distribuerede særinteresser opretholdes og udvikles.

Men det *er* nødvendigt at understrege, at en rawlsk liberalistisk analyse (i bedste fald) giver os et metodisk reduceret billede af potentiel menneskelig dannelse. En sådan metodisk reduktion er altid en nødvendighed. Vi kan aldrig danne komplette teoretisk forklarende modeller af eller undersøge hele den komplekse virkelig i blot ét metodisk design. Vi må altid gå metodisk reducerende til værks og søge at forklare og undersøge ét håndterbart udsnit ad gangen. Men som bekendt begås en afgørende fejl, hvis den metodiske reduktion gøres til en ontologisk reduktion, dvs. hvis man påstår, at éns model er en model af hele verden. Et (rawlsk) liberalistisk billede af menneskets samfundsmæssige dannelse er, som vist, kun et meget begrænset billede af menneskets dannelsespotentialer. Det viser os slet ikke, hvordan fuld og hel dannelse består i at kunne bevæge sig i alle tre dannelsesdimensioner og i alle deres niveauer på en måde, der bevæger sig langt ud over at kunne og ville være en individualistisk og anonym position i markedskræfternes decentrerede spil.

Fuld og hel dannelse består i at kunne foretage sådanne flow i alle tre dimensioner afstemt med mangfoldigheden af forskelligartede tilværelses- og samværsformer i menneskelivet og dermed agere med dannelsesformer, der sætter én i stand til at deltage i og bidrage til det samfundsmæssige fællesskab i alle dets dimensioner og facetter.

8. Afrunding

Artiklens ærinder var at udvikle en almen antropologisk psykologisk dan- nelsesmodel. En model der i særlig grad handler om *dannelse i fælles- skaber* samt *dannelse af fællesskaber*, idet oprettelsen, opretholdelsen og udviklingen af fællesskaber forudsætter menneskelige aktører med evner og vilje, der er dannet til at være rettet mod/af sådanne fællesskaber. Dannelse af mennesker *i* fællesskaber på den ene side og dannelser af fællesskab, samfund og samfundsmæssigt fællesskab *ved* mennesker på den anden side er en co-evolutionær proces. Denne co-evolutinære dannelsesproces finder sted i tre dimensioner: *Positionsdimensionen*, *refleksivitetsdimensionen* og *perspektivdimensionen*.

Dannelse implicerer *ansvar* for egen tilværelse, ansvar for en fælles tilværelse og ansvar for at virke for det fællesskab, uden hvilket man ikke selv ville kunne have en menneskelig tilværelse, og uden hvilket andre ikke kunne realisere deres tilværelse på en menneskelig måde. Dannelsens an- svar implicerer realistiske forbundetheder eller *bindinger*.

Dannelse er hverken noget, vi blot har eller blot får, men noget, vi skal *præstere* i vores forbundethed til fællesskabet. At dannelsen er en præstation betyder tillige, at dannelse ikke er en fiks størrelse, dvs. én gang opnået så altid til rådighed som en fiks form for evne og vilje. Dannelse skal præsteres igen og igen i dynamiske flow i de tre dimensioner realistisk afstemt med egne tilværelsesprojekter og omgivelsernes fordringer. Kun på den måde kan dannelse være en fuld og hel dannelse *i* og *af* fællesskaber, samfund og samfundsmæssige fællesskaber.

REFERENCER

- ASPLUND, J. (1971): Sociala egenskapsrymde. En introduktion i formaliseringsteknik för sociologer. Stockholm. Argos.
- BAUMAN, Z. (2002): *Fællesskaber*. Hans Reitzel, København.
- BERTELSEN, P. (1994): *Tilværelsesprojektet. Det menneskeliges niveauer belyst i den terapeutiske proces*. Dansk psykologisk forlag.
- BERTELSEN, P. (2000): *Antropologisk psykologi. En almenpsykologisk opfattelse af den frie vilje, bevidstheden og selvet*. Frydenlund, København.
- BOURDIEU, P. (1996): *Refleksiv sociologi: mål og midler*. København: Hans Reitzel.
- FREGE, G. (1975): *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Göttingen, Vandenhoeck & Ru- brecht.
- GAUTHIER, D. (1991): Why contractarianism? In: Peter Vallentyne(ed.): *Contractari- anismrand Rational choice*. Cambridge University Press, New York.
- HARE, R. (1982): Ethical Theory and Utilitarianism. In: Amartya Sen & Bernard Wil- liams: *Utilitarianism and Beyond*. Cambridge University Press, Cambridge.
- NAGEL, T.: (1986): *The view from nowhere*. Oxford University Press.
- POLANYI, M (1978): *Personal Knowledge*. Routledge, London.
- RAWLS, J. (1999): *A theory of justice*. Cambridge, Mass. London.
- TÖNNIES, F. (1964): *Community and Society*. The Michigan State University Press.
- WITTGENSTEIN, L. (1971): *Filosofiske undersøgelser*. Munksgaard. Kbh.